

Neushoornige schalbijters en kwatwormen in Zuid-Kennemerland

Deze oude benamingen voor de Neushoornkever (*Oryctes nasicornis*) en haar larven suggereren afschrikwekkende, vette gedrochten. In werkelijkheid leven deze fors gebouwde, glanzend kastanjebruine kevers en hun tot 10 cm grote larven echter traag en onopvallend ondergronds in rottend hout of in warme bladhopen. Tegenwoordig is de Neushoornkever, net als veel andere grote kevers, zeer zeldzaam geworden. In de duinen van Zuid-Kennemerland zijn in 1995 echter twee grote populaties aangetroffen in composthopen.

LEVENSWIJZE

De Neushoornkever behoort tot de familie van de bladsprietkevers en is één van de grootste en mooiste kevers van Nederland. Het mannetje draagt een hoornvormig uitsteeksel op de kop. Bij het vrouwtje ontbreekt de neushoorn. Zij draagt een wratachtige knobbel. De Neushoornkever is een thermofiele soort, die zich gedurende een groot deel van zijn leven ophoudt in rottend plantenmateriaal. Oorspronkelijk leefden de grote, grijswitte larven van de Neushoornkever in Nederland vooral in vermolmden stronken en omgevallen stammen van oude eiken en beuken. Daar voedden zij zich met rottend hout en plantenmateriaal. Van nature zal een dik en broeiend pakket aan molm en bladafval vooral aanwezig geweest zijn in de zeer oude oerbossen. Het laatste restant van dergelijke natuurlijke bossen, het Beekbergerwoud, werd omstreeks het midden van de 19e eeuw opgeruimd. En daarmee is het natuurlijke leefmilieu van de Neushoornkever al geruime tijd uit Nederland verdwenen. Toch hebben de dieren zich tot op heden in Nederland kunnen handhaven dankzij broeiende hopen plantaardig afval die her en der door de mens achtergelaten worden. Aangezien zij alleen leven van dood organisch materiaal en dus geen schade toebrengen aan gewassen is er over de levenswijze van de Neushoornkever maar weinig bekend. De ontwikkeling van de larve duurt ongeveer twee jaar. Daarna vindt er, net als bij vlinders, een verpoping plaats en komen de kevers tevoorschijn. De volwassen dieren kunnen ruim

3 maanden leven, maar nemen geen voedsel meer op. De kevers komen zeer gespreid in de tijd, van mei tot september, tevoorschijn. Zij zijn voornamelijk 's nachts actief en worden vooral in de buurt van broeiende hopen blad- of houtafval gevonden. Bij bewolkt warm weer kan de Neushoornkever op de juiste plaatsen ook overdag kruipend op de hopen worden aangetroffen. De kevers vliegen goed, maar langzaam en zijn op deze manier in staat om betrekkelijk snel een geschikt nieuw leefgebied te koloniseren.

VERSPREIDING

In Europa wordt de Neushoornkever van de Balkan tot in Spanje en Griekenland

Larve van de Neushoornkever Foto: P. Kan

aangetroffen. Verder naar het oosten komt de Neushoornkever voor tot de tropen van Azië. In Indonesië leven de dieren in het merg van palmbomen waardoor de larven schade kunnen toebrengen aan de plantages.

De Neushoornkever is al tenminste enkele honderden jaren uit Nederland bekend. Het is één van de keversoorten waarover al in de 18e eeuw door Swammerdam (1737) wordt gerapporteerd. Hij noteert: "wat de plaats aangaat, daar de Neushoornige Schalbijters haar gemenelyk

onthouden, dat is op de timmerwerven, in het gekapt en gesaagt hout; in het stof van het riet, daar men de schepen meede blakert; in de vuilnis bakken der luthoven; in de loyers run, daar men de huysden mede bereyt; en omtrent oude boomen en hout dat vergaet."

De laatste aanduiding van Swammerdam verwijst naar het meer natuurlijke biotoop van oude bossen, maar uit de opsomming kan worden afgeleid dat de

Neushoornkever ook in de 18e eeuw al voornamelijk in de buurt van menselijke bedrijvigheid werd aangetroffen. Door het gebrek aan systematisch verspreidingsonderzoek kan er natuurlijk niet uit geconcludeerd worden, dat het voorkomen in die tijd vrijwel beperkt was tot het kunstmatige biotoop van afvalhopen. Het zegt alleen maar iets over de plaatsen waar de kevers toen het meest gezien werden.

Ook in de 20e eeuw hebben de meeste waarnemingen betrekking op het voorkomen in afvalhopen. In Nederland wordt de Neushoornkever slechts zelden in boomstronken of in bosbodem waargenomen. Het meest nog in de Kroondomeinen (in bosgrond uit het Loo voor Artis, pers. meded. Veldman, 1995) en in de omgeving van Hoenderloo en Ughelen op de Veluwe (Walrecht, 1938). Tot 1950 werd de Neushoornkever plaatselijk nog algemeen aangetroffen in afvalhopen en broeibakken, maar het aantal waarnemingen loopt al sinds 1920 sterk terug. Dit is waarschijnlijk mede het gevolg van het verdwijnen van traditionele bedrijfsactiviteiten en het toenemend gebruik van synthetische grondstoffen. In de 19e en het begin van de 20e eeuw werden de kevers en hun larven vooral gemeld uit de runhopen (een afvalprodukt) van leerlooierijen (Walrecht, 1933; Duiven, 1950). Een bijnaam uit die tijd was Runtor. Maar ook werden de kevers aangetroffen in compost- en stalmesthopen (onder andere bij Den Haag, waar men in de broeibakken in september wel 10 emmers met elk circa 1400 exemplaren vulde. Schroevers, 1938), in zaagselhopen bij houtzagerijen en in dekriet (pook) voor de bollenvelden (van der Wiel, 1954).

VOORKOMEN IN ZUID-KENNERLAND

Hoewel over het voorkomen van de Neushoornkever in Zuid-Kennemerland maar weinig is geschreven, is het bij oude bewoners bekend dat deze soort tot 1960 nog vrij algemeen voorkwam (Mac Gillavry, 1938). Zo staat onder andere te lezen dat

**Mannetje (met
hoorn) en vrouwtje
van de Neushoorn-
kever**

Foto: P. Kan

tijdens een KNNV excursie onder leiding van Leon Springer in 1901 op het Kopje van Bloemendaal "ook nog een Neushoornkever werd opgeraapt" (NNV Haarlem e.o. 1902). Op een plaats waar oud dekriet opgeslagen was geweest, werden in 1918 in Sassenheim 130 kevers gevonden (Grimme, 1918). Verder werd er in 1938 melding gedaan van de vondst van één vrouwtje op 27 juli aan de Zandvoortselaan in Heemstede (Leentvaar, 1938). Na 1960 wordt de Neushoornkever nog maar sporadisch waargenomen. In 1974 werd één mannetje in Hillegom gevonden (Langeveld, pers. meded.). In augustus 1985 werden één mannetje en één vrouwtje gevonden in het havengebied van IJmuiden (Bloemsma, pers. meded.). Op 5 september 1990 werd één vrouwtje aangetroffen op de Rolandslaan in Haarlem (Kan, pers. meded.).

**RECENTE WAARNEMINGEN IN DE
DUINEN**

Verrassend was het dat in het voorjaar van 1995 twee compostdepots in het duingebied van Zuid-Kennemerland werden aangetroffen, waarin de verschillende stadia van de Neushoornkever volop voorkomen. Op en rondom deze storten werden vele dekschildjes en restanten van gekneusde exemplaren aangetroffen, in totaal van 970 slachtoffers. Er werden 579 dekschildjes, 237 (delen van) dode mannetjes en 154 (delen van) dode vrouwtjes verzameld. Hieruit blijkt dat veel dieren de Neushoornkever al eerder, zij het als een smakelijke maaltijd, ontdekt hadden. Onder andere werden dekschilden en soms zelfs vrijwel intacte kevers teruggevonden in de keutels van vossen, marterachtigen en in braakballen van vogels. Uit een onderzoekje aan de fragmenten van mannetjes- en vrouwtjeskevers blijkt dat er verschillende categorieën van lichaamslengte voorkomen. De lengte van de kevers, zowel van mannen als vrouwen, varieert van 25 tot 42 mm. De verhouding van lichaamslengte tot hoornlengte van mannetjes met een lichaamslengte groter dan 35 mm bedraagt steeds 3.5 tot 4.0 ($n=31$). Bij de middengroep met een lichaamslengte van 33 tot 35 mm varieert deze verhouding sterk van 3.5 tot 6.0 en bij kleine tot middelgrote mannetjes met een lichaamslengte kleiner dan 33 mm verschuift deze verhouding naar 5.5 tot 6.0 ($n=20$). De kleinere mannetjes hebben dus verhoudingsgewijs een aanzienlijk kleinere hoorn dan de grotere. De betekenis of oorzaak hiervan is ons onbekend.

BETEKENIS ALS VOEDSELBRON

In totaal is er van begin juni tot medio augustus 16 keer een bezoek aan de depots gebracht, waarbij steeds alle restanten van de kevers zo volledig mogelijk werden verzameld. Opvallend was dat er tijdens 4 bezoeken aan het noordelijke depot (gemeente Velsen) zeer veel dekschilden (368) en 15 borststukken werden gevonden, maar geen intacte dode kevers, en dat het aantal braakballen (16) daar hoog was tegenover weinig vosse-keutels (2). Op en rondom het zuidelijke depot (gemeente Zandvoort) lagen steeds veel gekneusde kevers en fragmenten: tijdens 12 bezoeken werden daar in totaal 227 (delen van) mannetjes en 149 (delen van) vrouwtjes verzameld. Hier jaagden speciaal vossen actief op de kevers (meer dan 12 keutels) en er werden ook sporen van marterachtigen gevonden (2 keutels) tegenover geen sporen van braakballen. Tijdens avondexcursies werden steeds vossen op en rondom deze composthoop gezien. In beide hopen waren er sporen van graafactiviteiten door vossen. Het lijkt

uur maar liefst 15 Neushoornkevers wist te vangen en op te pikken (Esselink, pers. meded.).

Naast de Neushoornkever komen er in het duin nog andere grote keversoorten voor. De belangrijkste zijn Melkever en Julikever. Anders dan de Neushoornkever leven deze beide soorten echter verspreid en in slechts een relatief korte periode. De Melkever kan het meest worden aangetroffen van half mei tot begin juni en de Julikever van begin juli tot augustus. Omdat de Neushoornkever zeer gespreid van mei tot september en plaatselijk in grote aantallen voorkomt zou de betekenis als schakel in de voedselketen van het duingebied weleens veel groter kunnen zijn dan tot nu toe bekend is.

DE KRAAMKAMERS OPGERUIMD

Met de afname van de Neushoornkever en andere grote kevers zijn ook een aantal insektenetende vogelsoorten, zoals Nachtzwaluw, Grauwe klauwier en Steenuil uit het duin verdwenen. Mogelijk bestaat er verband tussen de afname van het aantal prooidieren, zoals Neushoornkevers, en het verdwijnen van deze vogelsoorten. Zeer waarschijnlijk voorzagen de grote kevers vroeger in belangrijke mate in de eiwitbehoefte van veel insektenetende dieren. Onze indruk is dat het steeds 'opgeruimder' worden van het Nederlandse landschap een belangrijke oorzaak is van het verdwijnen van de Neushoornkever. In 1994 werd nog een grote oude composthoop uit de duinen verwijderd, die bij afgraving vol bleek te zitten met larven en kevers. In de omgeving van deze hoop werd tot 5 jaar geleden nog de Nachtzwaluw gezien. In de duinen en aan de duinrand hebben de larven en kevers waarschijnlijk al van oudsher geleefd in composthoven bij de aardappellandjes, akkertjes en volkstuintjes. En opvallend genoeg lagen de plaatsen, waar de Grauwe klauwier vroeger in de duinen gezien werd, ook meestal in de buurt van dorpen of landbouwenclaves (Mourik, 1995). Al in het begin van de 20e eeuw is de meeste kleinschalige landbouw in het

**De mannetjes variëren aanzienlijk
in grootte** Foto P. Kan

er dus op dat bij het noordelijke depot de restanten van gekneusde kevers opgeruimd werden, die bij het zuidelijke depot bleven liggen. Vermoedelijk zullen ook Egels, grotere vleermuizen, zoals de Laatzvlieger, en insektenetende vogels de Neushoornkever als voedselbron gebruiken. In de directe omgeving van de noordelijke composthoop werd zelfs een Grauwe klauwier waargenomen. Uit Hongarije kwam dit voorjaar een melding van de Grauwe klauwier, die in een paar

De natuur kent geen grenzen; de natuur is grenzeloos

duingebied beëindigd en zijn de cornposthopen opgeruimd en afgevoerd. Daarmee verdwenen de kraamkamers van deze exotisch aandoende kevers en raakte het duinlandschap niet alleen de Neushoornkever kwijt, maar wellicht ook een aantal van zijn consumenten, zoals Grauwe klauwier, Nachtwaluw en Steenuil.

Met dank voor het verzamelen van literatuur- en verspreidingsgegevens aan Hans Esselink, Hans Huijbregts, de heer en mevrouw Koning, Kees Langeveld en Ko Veldman en voor het waarnemen en het verzamelen van keverresten aan Mariëtte Jansen, Hans Vader, Leo van Breukelen, Rik Schoon, Bouke Bloemsma en Rob Effern.

LITERATUUR

- DUIVEN, J.M. (1950), Neushoornkevers, De Levende Natuur 51:133-136.
GRIMME, W.F.A. (1918), Neushoornkever, De Levende Natuur 22:112.
LEENTVAAR, P. (1938), Neushoornkever in Haarlem, De Levende Natuur 42:191.
MAC GILLAVRY, D. (1938), Neushoornkever in de duinstreek, De Levende Natuur 42:223.
MOURIK, J. (1995), De Grauwe klauwier in de duinstreek tussen Haarlem en Noordwijk 1915-1922, Gemeentewaterleidingen.
NNV HAARLEM E.O. (1902), Excursieverslag, De Levende Natuur 7.
SCHROEVERS IN RECLAIRE (ca. 1938), Wat leeft en groeit, Kevers 15:95.
SWAMMERDAM, J. (1737-1738), Zeer zeldzame Historie van den Neushoornige Schalbyter door curieuse afbeeldingen opgeheldert, Bybel der Natuur 333.
WALRECHT, B.J.J.R. (1938), Onze grootste kevers, De Levende Natuur 42:224.
WALRECHT, B.J.J.R. (1933), Hoe ik kennis maakte met den Neushoornkever, De Wandelaar 6: 262-263.

Adres van de auteurs:
Pieter Kan
La Ferrage du Ray
83830 Callas
Frankrijk

Joop Mourik
Paulus Potterlaan 21
2102 CC Heemstede

Op 31 januari 1996 heeft de overdracht plaats gevonden van een grensoverschrijdend natuurgebied. Het landgoed Altembroek ligt in het uiterste zuiden van Limburg en in de Belgische Voerstreek. Het landgoed is nu in beheer bij de Vereniging Natuurmonumenten en de Belgische zusterorganisatie Natuurreservaten vzw. Dit is het tweede Belgisch-Nederlands reservaat. Eerder is een grensgebied ten zuiden van Eindhoven onder gezamenlijk beheer gekomen. Dit zijn de reservaten 'de Plateaux' aan Nederlandse zijde van de grens en 'het Hageven' aan Belgische zijde.

Van oudsher waren de grensgebieden slechts het domein van de grootgrondbezitters en de pachtboeren. Deze gebieden werden 'bewaakt' door jachtopzieners, boswachters en douaniers.

Het totale landgoed Altembroek is groter dan tweehonderd hectare, waarvan nu 158 hectare in beheer is gekomen; 135 hectare ligt op Belgisch grondgebied (gemeente 's-Gravenvoeren), 23 hectare op Nederlands grondgebied (gemeente Noorbeek). De hoogteverschillen in het gebied zijn maar liefst 120 tot 210 meter.

De natuurwaarde van de Voerstreek is bijzonder groot en het is zonder meer ook de mooiste streek van Vlaanderen. De uitzonderlijke landschappelijke en natuurlijke rijkdom is een gevolg van de oostelijke geografische ligging, de hoogte boven het zeeniveau en de merkwaardige samenstelling van de ondergrond. Het gevarieerde landschap toont hier oude Maasterrassen en leemplateaus met asymmetrische dalen, graslanden en hoogstam-

boomgaarden met poelen, brongebieden, houtkanten, holle wegen, oude vuursteen- en mergelgroeven en veel helling- en bronbossen.

Bovendien ligt de Voer op de overgang van het Atlantisch naar Midden-Europees plantendistrict. Aan Midden-Europa dankt de Voerstreek plantensoorten als Mispel en Trosvlinder, op de warme zuidhellingen bereiken soorten als Wilde marjolein, Kruidvlinder, Beemdkruid, Borstelkrans en Vliegenorchis één van hun noordelijkste standplaatsen.

De das is een graag geziene gast op landgoed Altembroek
Foto: Natuurmonumenten/M. de Jonge

Het landgoed Altembroek vertoont een afwisselend beeld van bossen en graslanden, met veel hoogteverschillen
Foto: Natuurmonumenten/Bert Muller

Tot de verbeelding spreekt ook het talrijke voorkomen van de Das. Alhoewel niet vaak waargenomen is dit ook een gebied waar de relmuis en de lynx voorkomen. Ook het Everzwijn en de Hamster zijn bewoners van dit gebied. Tot de bijzondere ornithofauna in dit gebied behoren zeker de Waterspreeuw en de Gele Kwikstaart. Vuursalamander en Hazelworm zijn hier ook gesignaleerd.

Het nieuwe natuurreservaat heeft grote waarde op het vlak van natuurbeleving en natuurrecreatie. De Voerstreek is immers een uitgelezen wandel- en fietsgebied, ook het nieuwe natuurreservaat leent zich uitstekend voor verrijkende en aangename natuurwandelingen.

Fons Smulders.